

دانشگاه تهران

دانشکده الهیات و معارف اسلامی
گروه علوم قرآن و حدیث

پایان نامه برای اخذ درجه کارشناسی ارشد در رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان پایان نامه:

بررسی آفات اندیشه در قرآن

نگارش:

لیلا حاجی محمدی

استاد راهنما:

دکتر پریچه ساروی

استاد مشاور:

آقای محمدحسن دباغ

تهران

شهریور ماه ۸۷

چکیده

توانایی تفکر و اندیشیدن نعمت باارزشی می‌باشد که بهره‌گیری از آن نارسایی‌ها، کجی‌ها و لغزش‌های انسان را می‌کاهد؛ اما همواره آفاتی بر اندیشه آدمی مترتب است. از اهمّ عوامل بروز این آفات می‌توان به جهل و غفلت اشاره نمود. مهم‌ترین مصادیقی که به مدد آیات و روایات در این رساله به آنها پرداخته شده عبارتند از: شرک، هوای نفس، کبر، عجب، حرص و طمع، حبّ دنیا، سوءظن، خشم و غضب و تعصب و لجاجت. پیامد کلی که این آفات به دنبال دارند همانا گمراهی و دچار شدن به عذاب الهی است و از جمله شیوه‌های درمانی که در آیات و روایات برای از بین بردن این آفات اشاره شده، غفلت‌زدایی، خودسازی، توبه و تقوا را می‌توان نام برد.

واژگان کلیدی: آفت ، اندیشه ، شرک ، هوای نفس ، کبر ، عجب ، حرص و طمع ، حب دنیا ، سوءظن ،

خشم و غضب ، تعصب و لجاجت.

فهرست مطالب

2	۱- کلیات
2	۱-۱- مقدمه
3	بیان مسأله
3	ضرورت و انگیزه تحقیق
3	پیشینه و سوابق تحقیق
4	فرضیه تحقیق
۵	تنظیم و تدوین رساله
۵	۱-۲- تعریف واژگان
۵	➤ آفت
۵	➤ اندیشه
۶	➤ آفات اندیشه
۸	۲- آفات اندیشه در قرآن کریم
۸	۲-۱- مقدمه
۹	۲-۲- عوامل کلی آفات اندیشه
۹	۲-۲-۱- مقدمه
۹	۲-۲-۲- جهل
۱۰	۲-۲-۳- غفلت
۱۲	۲-۳- مصادیق آفات اندیشه
۱۴	شرک
۱۴	۲-۳-۱- شرک
۱۴	۲-۳-۱-۱- مقدمه
۱۵	۲-۳-۱-۲- مفهوم واژه
16	۲-۳-۱-۳- بیان مطلب
19	۲-۳-۱-۴- علل و انگیزه‌های شرک
19	۲-۳-۱-۴-۱- پندار ربوبیت
19	۲-۳-۱-۴-۲- پندار شفاعت
22	۲-۳-۱-۴-۳- پندار یاری و نصرت
23	۲-۳-۱-۴-۴- کسب عزت
24	۲-۳-۱-۴-۵- طلب رزق و روزی
25	۲-۳-۱-۵- پیامدهای شرک

- 27 شیوه درمان ۲-۳-۱-۶
- 28..... هوای نفس**
- 29 هوای نفس ۲-۳-۲
- 29 مقدمه ۲-۳-۱
- 30 مفهوم واژه ۲-۳-۲
- 31 بیان مطلب ۲-۳-۳
- 32 انگیزه پیروی از هوای نفس ۲-۳-۴
- 33 پیامدهای پیروی از هوای نفس ۲-۳-۵
- 33 در آیات ۲-۳-۵-۱
- 33 سرچشمه کفر و بی‌ایمانی ۲-۳-۵-۱-۱
- 33 انحراف از راه حق ۲-۳-۵-۱-۲
- 33 اعراض از معجزات و تکذیب انبیا ۲-۳-۵-۱-۳
- 33 عدم اجابت سخن پیامبر ۲-۳-۵-۱-۴
- 33 در روایات ۲-۳-۵-۲
- 33 کوری و کوری باطنی ۲-۳-۵-۲-۱
- 34 دوری از حق ۲-۳-۵-۲-۲
- 34 به هلاکت انداختن انسان ۲-۳-۵-۲-۳
- 36 شیوه درمان ۲-۳-۶
- 36 درمان نظری ۲-۳-۶-۱
- 37 درمان عملی ۲-۳-۶-۲
- 39..... کبر**
- 40 کبر ۲-۳-۳
- 40 مقدمه ۲-۳-۳-۱
- 41 مفهوم واژگان ۲-۳-۳-۲
- 41 کبر ۲-۳-۳-۱
- 41 تکبر ۲-۳-۳-۲
- 42 بیان مطلب ۲-۳-۳-۳
- 42 تکبر در برابر خدا ۲-۳-۳-۱
- 42 تکبر در برابر خلق خدا ۲-۳-۳-۲
- 43 تکبر در برابر پیامبران الهی ۲-۳-۳-۱
- 43 تکبر در برابر مردم عادی ۲-۳-۳-۲
- 44 زمینه‌های پیدایش کبر ۲-۳-۳-۴
- 44 علم ۲-۳-۳-۴-۱
- 44 اعمال نیک و عبادت ۲-۳-۳-۴-۲
- 44 نسب و حسب عالی ۲-۳-۳-۴-۳

- 45 جمال و زیبایی ۴-۳-۳-۳-۲
- 45 مال و ثروت فراوان ۵-۳-۳-۳-۲
- 46 پیامدهای کبر ۵-۳-۳-۳-۲
- 46 در آیات ۱-۵-۳-۳-۲
- 46 رویگردان شدن از آیات ۱-۱-۵-۳-۳-۲
- 46 مهر نهادن بر دل ۲-۱-۵-۳-۳-۲
- 46 در روایات ۲-۵-۳-۳-۲
- 46 سبب محروم شدن از علم و دانش ۱-۲-۵-۳-۳-۲
- 46 سبب محو اعمال صالحه ۲-۲-۵-۳-۳-۲
- 48 شیوه درمان ۶-۳-۳-۳-۲
- 48 راه نظری ۱-۶-۳-۳-۳-۲
- 49 راه عملی ۲-۶-۳-۳-۳-۲
- 51.....عجب**
- 51 عجب ۴-۳-۳-۳-۲
- 51 مقدمه ۱-۴-۳-۳-۲
- 52 مفهوم واژه ۲-۴-۳-۳-۲
- 52 شگفت ۱-۲-۴-۳-۳-۲
- 52 بزرگدانی، بلندبینی، ۲-۲-۴-۳-۳-۲
- 53 بیان مطلب ۳-۴-۳-۳-۲
- 53 عجب به عقاید و اعمال باطل ۱-۳-۴-۳-۳-۲
- 53 عجب به عقاید و اعمال نیک ۲-۳-۴-۳-۳-۲
- 55 پیامدهای عجب ۴-۴-۳-۳-۲
- 55 ایمن پنداشتن خود از مکر الهی ۱-۴-۴-۳-۳-۲
- 55 سستی در کسب حسنات ۲-۴-۴-۳-۳-۲
- 55 سستی در محوسیئات ۳-۴-۴-۳-۳-۲
- 55 حبط عمل ۴-۴-۴-۳-۳-۲
- 56 مجازات و انتقام الهی ۵-۴-۴-۳-۳-۲
- 57 شیوه درمان ۵-۴-۳-۳-۳-۲
- 57 راه نظری ۱-۵-۴-۳-۳-۲
- 58 راه عملی ۲-۵-۴-۳-۳-۲
- 59.....حرص و طمع**
- 60 حرص و طمع ۵-۳-۳-۳-۲
- 60 مقدمه ۱-۵-۳-۳-۲
- 61 مفهوم واژگان ۲-۵-۳-۳-۲
- 61 حرص ۱-۲-۵-۳-۳-۲

- 61 طمع. ۲-۳-۵-۲-۲-۲
- 62 بیان مطلب. ۳-۵-۳-۲
- 65 عوامل حرص و طمع. ۴-۵-۳-۲
- 65 عدم ایمان به خدا. ۱-۴-۵-۳-۲
- 65 عدم توکل بر خدا. ۲-۴-۵-۳-۲
- 66 پیامدهای حرص و طمع. ۵-۵-۳-۲
- 66 اعراض از یاد خدا. ۱-۵-۳-۲
- 66 همواره در رنج بودن. ۲-۵-۳-۲
- 67 شیوه درمان. ۶-۵-۳-۲
- 68..... حبّ دنیا**
- 69 حبّ دنیا. ۶-۳-۲
- 69 مقدمه. ۱-۶-۳-۲
- 70 معنای واژگان. ۲-۶-۳-۲
- 70 حبّ. ۱-۲-۶-۳-۲
- 70 دنیا. ۲-۲-۶-۳-۲
- 73 بیان مطلب. ۳-۶-۳-۲
- 76 علل و انگیزه های حبّ دنیا. ۴-۶-۳-۲
- 76 روگردانی از خدا. ۱-۴-۶-۳-۲
- 76 غفلت از نشانه های خدا. ۲-۴-۶-۳-۲
- 78 پیامدهای حبّ دنیا. ۵-۶-۳-۲
- 78 منشأ فتنه ها و گرفتاریها. ۱-۵-۶-۳-۲
- 79 سبب کر و لال و خوار شدن انسان. ۲-۵-۶-۳-۲
- 79 سبب زیانکاری در آخرت. ۳-۵-۶-۳-۲
- 80 شیوه درمان. ۶-۶-۳-۲
- 81..... سوءظن**
- 82 سوءظن. ۷-۳-۲
- 82 مقدمه. ۱-۷-۳-۲
- 83 مفهوم واژه. ۲-۷-۳-۲
- 83 سوء. ۱-۲-۷-۳-۲
- 83 ظنّ. ۲-۲-۷-۳-۲
- 86 بیان مطلب. ۳-۷-۳-۲
- 86 سوءظن به خداوند. ۱-۳-۷-۳-۲
- 89 سوءظن به خلق خدا. ۲-۳-۷-۳-۲
- 89 سوءظن به پیامبران. ۱-۲-۳-۷-۳-۲
- 89 سوءظن به مردم عادی. ۲-۲-۳-۷-۳-۲

- 93 ۲-۳-۷-۴- علل و انگیزه های سوءظن
- 93 ۲-۳-۷-۴-۱- القاء شیطان
- 93 ۲-۳-۷-۴-۲- همنشینی با بدان
- 94 ۲-۳-۷-۴-۳- شتاب در داوری
- 95 ۲-۳-۷-۵- پیامدهای سوءظن
- 95 ۲-۳-۷-۵-۱- فاسد شدن ضمیر و تیرگی قلب
- 95 ۲-۳-۷-۵-۲- فاسد کننده کارها و برانگیزنده بدیها
- 95 ۲-۳-۷-۵-۳- موجب وحشت از دیگران
- 96 ۲-۳-۷-۵-۴- از بین برنده دوستی و سلب اعتماد از یکدیگر
- 96 ۲-۳-۷-۵-۵- موجب تهمت زدن
- 98 ۲-۳-۷-۶- شیوه درمان
- 98 ۲-۳-۷-۶-۱- اعتنا نکردن به خیالات و خطورات ذهنی
- 98 ۲-۳-۷-۶-۲- مبارزه با عوامل و موجبات سوءظن
- 98 ۲-۳-۷-۶-۳- عمل در جهت مخالف
- 101 خشم و غضب**
- 101 ۲-۳-۸- خشم و غضب
- 101 ۲-۳-۸-۱- مقدمه
- 102 ۲-۳-۸-۲- مفهوم واژه
- 102 ۲-۳-۸-۱- غضب
- 102 ۲-۳-۸-۲- غیظ
- 103 ۲-۳-۸-۳- بیان مطلب
- 103 ۲-۳-۸-۱- غضب خداوند
- 104 ۲-۳-۸-۳-۲- غضب بشری
- 104 ۲-۳-۸-۳-۱- غضب های مثبت انسان
- 105 ۲-۳-۸-۳-۲- خشم های منفی و غضب های ویرانگر
- 106 ۲-۳-۸-۴- علل و انگیزه های غضب
- 106 ۲-۳-۸-۴-۱- قضاوت های عجولانه
- 106 ۲-۳-۸-۴-۲- تکبر و خودبرتر بینی
- 106 ۲-۳-۸-۴-۳- حسد و کینه توزی
- 107 ۲-۳-۸-۵- پیامدهای خشم و غضب
- 107 ۲-۳-۸-۵-۱- سبب تباهی ایمان
- 107 ۲-۳-۸-۵-۲- از بین بردن منطق
- 107 ۲-۳-۸-۵-۳- آشکار شدن عیوب
- 108 ۲-۳-۸-۴- مسلط شدن شیطان
- 109 ۲-۳-۸-۶- شیوه درمان

- 109 ۲-۳-۸-۶-۱ - تفکر در عواقب خشم و غضب
- 109 ۲-۳-۸-۶-۲ - ذکر خدا
- 110 تعصب و لجاجت**
- 111 ۲-۳-۹ - تعصب و لجاجت
- 111 ۲-۳-۹-۱ - مقدمه
- 112 ۲-۳-۹-۲ - مفهوم واژگان
- 112 ۲-۳-۹-۱ - تعصب
- 112 ۲-۳-۹-۲ - لجاجت
- 112 ۲-۳-۹-۳ - حمیت
- 113 ۲-۳-۹-۳ - بیان مطلب
- 118 ۲-۳-۹-۴ - علل و انگیزه‌های تعصب و لجاجت
- 118 ۲-۳-۹-۴-۱ - حب ذات و علاقه شدید به نیاکان
- 118 ۲-۳-۹-۴-۲ - شخصیت‌گرایی
- 119 ۲-۳-۹-۵ - پیامدهای تعصب و لجاجت
- 119 ۲-۳-۹-۵-۱ - خارج شدن از جرگه مسلمانان
- 119 ۲-۳-۹-۵-۲ - ایجاد کینه و دشمنی
- 119 ۲-۳-۹-۵-۳ - تباہ ساختن دنیا و آخرت
- 120 ۲-۴ - پیامد کلی آفات اندیشه**
- 120 گمراهی و گرفتار شدن به عذاب
- 121 ۲-۵ - شیوه‌های کلی درمان آفات اندیشه**
- 121 ۲-۵-۱ - غفلت زدایی
- 122 ۲-۵-۲ - خودسازی
- 122 ۲-۵-۳ - توبه
- 123 ۲-۵-۴ - تقوا
- 124 کتابشناسی

کلیات

۱- کلیات

۱-۱- مقدمه

فکر و اندیشه از مهم‌ترین امتیازات انسان می‌باشد. در وجود انسان هیچ موهبتی به اندازه موهبت عقل و نیروی فکر، ارزش حیاتی و انسانی ندارد. برخورداری انسان از موهبت ایمان و معرفت و دانش گرفته تا موهبت‌های زودگذر مادی دیگر، همه و همه، در سایه تعقل و تفکر بوده، هر نوع تکامل و ترقی معنوی و مادی انسان، مرهون به کارگیری این نیرو و موهبت بزرگ و مقدس است. در ارزش و اهمیت آن همین بس که پیامبران الهی دعوت خود را از یک تحول فکری آغاز کردند؛ بدین صورت که در آغاز، تحولی ژرف در اندیشه انسانها پدید آوردند تا بر پایه اندیشه توحیدی، تحولات عمیق و تمدن‌ساز را در جوامع بشری استوار سازند. در قرآن کریم آیات فراوانی مبنی بر لزوم اندیشه درست به چشم می‌خورد. می‌توان گفت تفکر از بزرگترین عبادات می‌باشد. هیچ عبادتی برتر و هیچ عملی بزرگتر از آن نیست؛ چراکه هر عبادت و عملی متوقف بر آن است و انسان به هیچ مرتبه‌ای از پیشرفت‌های مادی و معنوی نمی‌رسد جز با آن.

ولی از آن جایی که دنیا محل تضاد و تزاخم می‌باشد، این نعمت بزرگ الهی، همواره با آفات و موانعی روبه‌رو بوده است که با بودن آن موانع و آفتها، اندیشه دچار ضعف شده و اندیشه‌ورزی معنای درستی پیدا نمی‌کند و چنانچه آنها شناخته نشوند، پیامدهای نامطلوبی را به دنبال دارد که خود، سبب گمراهی انسان می‌شود.

بیان مسأله

نظر به اهمیت و ضرورت شناخت و درک بهتر اندیشه و آفات آن، این پژوهش بر آن است تا در راستای تبیین چرایی و چگونگی تأثیر این آفات، به علل و اسباب آنها پردازد.

گفتنی است اهداف و پرسش‌های اساسی که این پژوهش می‌کوشد به آنان پاسخ دهد، عبارتند از:

- اهمّ مصادیق آفات اندیشه انسانی چه مواردی هستند؟

- روند تأثیرگذاری این آفات و آسیبها بر اندیشه انسان چگونه است؟

- علل و زمینه‌های پیدایش و پیامدهای این آفات کدامند؟

ضرورت و انگیزه تحقیق

از میان قوا و نیروهای مختلف انسان، نیروی تفکر از وسعت میدان خاصی برخوردار است. انسان با کمک این نیرو، در زمینه‌های گوناگون به کندوکاو می‌پردازد و دامنه وسیعی را زیر پوشش تفکر و اندیشه خود می‌گیرد. با توجه به این وسعت میدان عمل و حساسیت موقعیت آن، لازم است که آفات و آسیبهایی که اندیشه آدمی با آنها روبروست شناسایی شده و جلوی آنها گرفته شود.

پیشینه و سوابق تحقیق

در باب آفات اندیشه، مطالعات و پژوهش‌های چندانی صورت نگرفته است؛ هر چند مصادیق آفات اندیشه در کتابهای اخلاقی از دید اخلاقی مورد بحث قرار گرفته‌اند ولی در هیچ کدام از آنها اشاره‌ای به این جنبه نشده و این امر، سبب شده است تا کتاب یا مقاله‌ای که دربردارنده احاطه گسترده به جنبه‌های آفات اندیشه باشد، در دسترس علاقه‌مندان قرار نگیرد.

از جمله آثار مهم پیرامون مصادیق آفات، کتاب "قلب سلیم" نوشته عبدالحسین دستغیب است که در سال ۱۳۵۱ به چاپ رسیده است. امتیاز این کتاب در آن است که به طور مبسوطتری نسبت به سایر آثار، مصادیق آفات را البته از جنبه اخلاقی پی گرفته است.

کتاب "معراج السعاده" نوشته نراقی نیز که در سال ۱۳۶۶ منتشر شده، راجع به این مصادیق سخن رانده است.

علیرغم آن که، این آثار، به عنوان تألیفاتی روشمند و علمی در زمینه اخلاق تلقی شده‌اند، لیکن از آن جهت که اساس کار این نویسندگان و رویکرد ویژه آنها مبتنی بر جنبه‌های اخلاقی بوده است، از اندیشه و آفات آن در این آثار سخنی به میان نیامده است و با توجه به اهمیت بسیار این پدیده، این آثار توجه لازم را به آن می‌دول نداشته‌اند.

کتاب "فرهنگ آفتاب" تألیف عبدالمجید معادیخواه که در سال ۱۳۷۲ به چاپ رسیده است، از جهاتی با اهداف این پژوهش همسو بوده و در آن، نویسنده با استفاده از فرمایشات امیر المؤمنین (ع) به مصادیق آفات عقل پرداخته است.

گفتنی است، هرچند نویسنده محترم این کتاب، در ارائه گزارشی روشمند از این مصادیق، توفیق یافته‌اند، لیکن به صورت خیلی جزئی به ذکر مصادیق اکتفا کرده و به دیگر مسائل پرداخته است. و رساله حاضر بر آن بوده است تا با کنکاش دقیق‌تری به عوامل و زمینه‌های تأثیرگذار و نیز پیامدهای آنها که بدانها اشاره خواهد شد، پردازد.

نیز کتاب "خردگرایی در قرآن و حدیث" نوشته محمدی ری شهری که در سال ۱۳۷۸ منتشر شده، با کمک روایات رسیده از ائمه به ذکر دشمنان عقل پرداخته و همچون کتاب قبلی، هیچ توضیح دیگری در این زمینه نیاورده است.

سرانجام باید اذعان نمود که پس از جست و جو در پایگاه‌های اینترنتی و نیز در نمایه مقالات و مجلات علمی کتابخانه ملی ایران، مقاله‌ای با عنوان "آسیب‌ها و چالش‌های اندیشه‌ورزی" نوشته معصومه کاشفی زاده دیده شد که در آن از سطحی‌نگری، خواهش‌های نفسانی و ... به عنوان آسیب‌هایی برای اندیشه‌ورزی یاد شده است. نگارنده مذکور نیز در این مقاله، تنها به چند آسیب تیتروار اشاره کرده است.

فرضیه تحقیق

اندیشه انسانی گاهی به آفات و آسیب‌هایی مبتلا می‌گردد و تحت تأثیر آنها قرار گرفته و از مسیر تفکر صحیح منحرف می‌گردد.

تنظیم و تدوین رساله

پژوهش حاضر به روش کتابخانه‌ای انجام شده و پس از گردآوری و فیش‌برداری از داده‌ها اعم از کتب و مقالات از کتابخانه‌ها و گاه سایت‌های علمی، و سپس ترجمه منابع عربی، و دسته‌بندی و تنظیم مطالب و در مرحله بعد بررسی و تجزیه و تحلیل آنها تلاش شده تا مصادیق آفات اندیشه و روند تأثیرگذاری آنها بر اندیشه انسان تبیین گردند.

گفتنی است که پس از این مرحله، طراحی و تدوین فصول رساله بدین ترتیب صورت پذیرفت که پس از ذکر کلیات در فصل اول، در فصل دوم رساله که اساس کار است، ابتدا عوامل کلی آفات اندیشه و پس از آن اهم مصادیق آن و سپس پیامدهای کلی و در نهایت شیوه‌های کلی درمان مورد بررسی قرار گرفت. در هر یک از مصادیق نیز، ابتدا تعریفی از واژگان همان بخش داده و سپس علل، پیامدها و شیوه درمان خاص هر کدام آمده است. لازم به ذکر است عوامل و پیامدهای مذکور در هر بخش، نمونه‌هایی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین علل و پیامدهایی هستند که در راستای هدف رساله‌اند.

۱-۲- تعریف واژگان

پیش از ورود به بحث، بایسته است که به جهت وضوح و روشن نمودن فضای ذهنی مخاطبان گرامی، تعاریف مربوط به واژه‌های عنوان این پژوهش ارائه شود تا در روند پیشبرد بحث، خلط و نابسامانی ایجاد نگردد.

➤ آفت

لغت دانان متفقاً این واژه را به " آسیب، بلا، زیان، هر چیزی که مایه تباهی و فساد شود"، معنا کرده‌اند.^۱

هر چند برخی افراد، برای آن معنای دوم "زیبا و عشوه‌گر" را نیز آورده‌اند.^۲

در این پژوهش، مراد از این لفظ، معنای اول آن می‌باشد.

➤ اندیشه

این واژه نیز در دو معنا استعمال دارد:^۳

۱. نک: دهخدا، ۱/ ۴۶؛ عمید، ۵۲؛ سیاح، ۲۱؛ بلوچ، ۲۹؛ قریب، ۲۱.

۲. رضوی بهابادی، ۲۴؛ انوری، ۳۱.

۳. دهخدا، ۱/ ۲۵۸؛ عمید، ۱/ ۲۹۰؛ بلوچ، ۱۱۴؛ قریب، ۱۱۴؛ رضوی بهابادی، ۱۲۱.

بسیاری از دانشمندان و متفکران دربارهٔ تعریف فکر و اندیشه اتفاق نظر دارند که عبارت است از: فعالیت هدفدار ذهن از مقدمات روشن رو به قضایایی که درک و دریافت آن، هدف تلقی شده است.^۴ بایستهٔ گفتن است که در رسالهٔ حاضر، مقصود ما از این واژه اعم از تفکر و تعقل و به معنای "قوه دریافت و ادراک خوبی و بدی اعمال و تمییز نیک و بد امور" می باشد.

➤ آفات اندیشه

آدمیت آدمی به دارا بودن و برخورداری از "اندیشه" می باشد و الا جدای از عنصر "اندیشه" این موجود به جز تعدادی اعضاء و جوارح مادی که وجه اشتراک او با سایر حیوانات است چیز دیگری نخواهد بود، همانگونه که عارف گرانمایه مسلمان، مولوی در این بیت زیبا بدان اشاره نموده است:

مابقی خود استخوان و ریشه‌ای

ای برادر تو همه اندیشه‌ای

نقشی که تفکر و تعقل در زندگی انسان و در سعادت و تکامل و موفقیت وی در برابر مشکلات بنیادین دارد، قابل مقایسه با هیچ نیروی دیگری نیست. اصولاً قوای خدادادی و موهبت‌های انسان نیز، هنگامی برای او سودمند است که تحت رهبری و کنترل کامل باشد و مواهب اکتسابی نیز تنها از طریق اعمال نیروی عقل و فکر برای انسان قابل تحصیل می باشد. ولی لازم به گفتن است که این نیرو، در مواردی با آفات و آسیب‌هایی مواجه می شود که سبب تباهی آن می گردد. در این پژوهش سعی شده تا اهمّ این آفات و آسیب‌ها مورد بررسی واقع گردند.

^۴ نک: طباطبایی، ۴۱۶/۵؛ مصطفوی، ۱۲۵/۹-۱۲۸.